

ФИЛОЗОФИЈА, ТЕОРИЈА, НАСТАВА ИСТОРИЈЕ

Проф. др Десимир Тошић

АНТАГОНИЗАМ ИЗМЕЂУ НАУКЕ И ПОЛИТИКЕ*

Наука и политика су две категорије које се у начелу не додирују нити укрштају, уколико ми сами не желимо да дође до тог додира или тог укрштања. Наука је првенствено истраживање које треба своје резултате да проверава. Политика је друштвена делатност која жели да целисходним средствима постигне колективни циљ једне установе, групе, класе, друштва као целине. Ова категорија политике долази из области јавног интереса. Наука пак, као и уметност, треба да изрази знања и осећања у виђењу ствараоца, самог уметника и научника. Уметност, као и наука, по томе не би биле од јавног интереса, али јавни интерес може, не мора, да ангажује уметност и науку.

Мало је уметника који су се борили између политике и уметности, у нашем случају постојао је пример да је књижевни и позоришни критичар остао до краја политичар, био активан у политици. То је био Милан Грол (1876-1952). Нешто би се слично могло рећи и за Милована Ђиласа (1911-1996), који је почео своју младалачку каријеру као књижевник и после неколико година ушао у политику, односно у идеологију и револуцију и које је,

---

* Беседа у Српској академији наука и уметности, 17. фебруара 1997. године, у поводу расправе о Слободану Јовановићу - личност и дело.

на срећу, напустио или су га нагнали да их напусти, и вратио се књижевности у којој је првенствено био делатан током неких четири последње деценије свог живота.

Слободан Јовановић је, међутим, увек био у науци, више од четири деценије, и у њој је достигао врхунски положај. Професор правних наука, историчар више него ма шта друго - иако су то можда само утисци који се стварају на основу количине објављеног материјала, потом књижевни критичар, најзад стилист. Али већ оснивање Српског културног клуба 1937. године могло би се протумачити као да Јовановић излази из свог научног круга и прелази на политику. Мој лични утисак је, ако ми се дозволи та слобода, да Клуб у прве две године свог постојања није био политичка делатност. Ова настаје тек са устаном Бановине Хрватске августа 1939, али ни ту, ако се прати рад Клуба и његових гласила, Слободан није ни највидљивији ни најгласнији. Политичку страну, или политичку делатност Клуба, воде углавном Драгиша Васић (1885-1945), Слободан Драшковић (1910-1982) и Омладина Српског културног клуба. Од једне културне установе, која је требало да збира и "просвећује" Србе, збуњене између званичног државотворног и државног југословенства с једне стране, и с друге, неких наслућивања опасности које су се биле наднеле над Србима и Југословенима, дошло се до једне политичке делатности која је видела опасности и за српство и за државу. Требало је најпре пречистити појмове проблеме о национализму, националном опредељењу и о проблему државе (федерација, на пример), а потом после тог националног и националистичког пречишћавања, прелазило се на делатност политичког карактера са паролем "Срби на окуп" и "Јако српство у јакој Југославији".

Ако Јовановића у тој двогодишњој делатности Клуба не видимо у мери у којој би то требало очекивати од једног оснивача и председника, од једном 27. марта 1941. видимо га на челу 27-мартовске владе националне концентрације која је дошла после војног удара, а овај удар требало је да Југославију, односно Србе, ослободи море која се наметала потписивањем Тројног пакта 25. марта 1941. Југославија је тога дана, 25. марта, напустила неутралан положај у сукобу великих сила и формално, а требало је очекивати и стварно, прешла у табор "хајдучких сила", како је пластично казивао Радоје Кнежевић (1901-1983). Слободан Јовановић је у новој влади потпредседник, уз председника Хрвата Владка Мачека (1879-1964). После неких десет месеци, Јовановић је и председник егзилске владе у Лондону. Ту тек постаје политичар, политички делатник у најнепосреднијем смислу речи, од јануара 1942. па до јуна 1943. Јовановић "рукује" као председник владе нашем државном политиком.

То је заиста кратко вријеме да би се могло једноставно судити о Слободану Јовановићу у политици. Други разлог у прилог првом јесте

чињеница да водити политику, чак и државу, у време егзила, без руковања непосредном влашћу над становништвом, привредом и војском, није довољан да би се у својој потпуности могло говорити о политици, односно о неком двоумљењу Слободановом "између науке и политике". Науке и није било за време другог светског рата. Све што је Слободан Јовановић објавио између 1941. и 1958. - до своје смрти, сасвим је минимално преме ономе што је објављивао између 1894. и 1941. године. Али објављено између 1941. и 1958. представља, ипак, политику Слободана Јовановића, то више није Слободан у науци већ је Слободан у политици.

Поставља се, стога, питање какав је то Слободан Јовановић у политици, пошто је претходних скоро пет деценија посматрао и оцењивао политику кроз науку о држави и кроз историју Србије у току шест деценија XIX века. Политику као делатност, али и политику као људе који делају.

Према нашем виђењу, постојале су две тенденције у његовим, Слободановим, историјским и социолошким расправама које су се тичале политике. С једне стране, осећа се брзо и "једноставно" поступање приликом расправљања о Светозару Марковићу и вођама Француске револуције, а с друге сложеније поступање у мањим социолошким расправама као што су "Кнез Милош и сељачко питање" (1938), "Социјализам у нас" (1922), "Радикали и самосталци" (1937) или "Харолд Ласки и комунизам" (1927). Написао сам реч "поступање" а не гледиште. У свим својим гледиштима Слободан Јовановић је просвећени конзервативац, који са трпељивошћу посматра феномене, идеје и људе који нису на "његовој" страни. Али у овим радовима и расправама, које смо навели, у поступању је Слободан различит. Док на једној страни показује, у првонаведеним делима, несхватање визионарских идеја и масовних револуционарних покрета, у другима он, такође, хируршким социолошким "ножем" улази у цело питање, као што је рецимо сељачко питање у Србији почетком XIX века. Ту је понајпре заступљена социолошка метода, а не политичка опредељеност. И у овом посматрању Слободана налазимо оно што смо рекли у наслову о антагонизму између науке и политике.

То двојство је тек дошло до изражаја у току Слободанове политичке делатности после 1941. И показало се као жестоко, рељефно, често и као политички убитачно. То је његово гледање на национално питање, на сукоб националних интереса и националних схватања Хрвата и Срба. У разматрању оваквих закључака служе нам као основ неке значајне публикације. Најпре, ту је Слободанов емигрантски спис, објављен после његове смрти, "Записи о проблемима и људима" (1976), потом "Разговори са

Слободаном Јовановићем" (1969-72) од Косте Ст. Павловића и "Лондонски дневник" Милана Грола (1990).¹

Улазећи у политику 27. марта 1941. Слободан Јовановић је имао пред собом два основна проблема: с једне стране, саучествовати у ратном напору Савезничких сила, а с друге покушати очувати државну заједницу чије је постојање у највећој мери одржавало не само слободу националног живота Срба него их и окупљало етнички у такорећи њиховој потпуности. Никада Срби у својој историји нису били тако етнички окупљени - а извесно је да неће бити више окупљени - као што је то био случај са Југославијом између 1918. и 1991. Саучествовање у савезничком напору против Сила Осовине 1941. године отворило је одмах један скоро нерешив проблем - не само за Слободана, а то је грађански рат у земљи, односно сукоб између, да их тако назовемо Владиних снага - покрета Михајловића, и с друге стране, Народноослободилачког покрета, предвођеног од стране Комунистичке партије Југославије. Какво је политичко учешће Слободана Јовановића у овим проблемима?

Када је реч о Слободановим активностима у вези с покретом отпора у Југославији, ваља учинити неке претходне напомене. Савезници, односно, Велика Британија, изричито је захтевала, прве "наше" ратне године, 1941, да се на окупираним територијама у Европи не почињу прерано оружане акције против Немаца који су били потпуни сведржитељи континенталне Европе, не само војнички, него на изванредан начин и политички. Такав став одговарао је влади генерала Симовића у току неких осам месеци, као што је одговарао и влади самог Слободана Јовановића од јануара 1942. до јуна 1943. Међутим, тај начелни став није имао политичке вредности, јер се, нападом нацистичке Немачке на Совјетски савез, јуна 1941, објективно мења стање у окупираној Европи. Организације разних комунистичких странака тек тада, после јуна 1941, улазе у акције против окупаторских снага Немачке и Италије. Тако поступа и КПЈ. Независно од покрета комунистичких странака, у окупираној Европи крећу послје јуна 1941. и друге снаге не-комунистичког карактера, и то не само на југословенској територији. На овој, пак, територији појављује се још један изузетно значајан елемент, о коме није водио рачуна у правом смислу речи ни Јовановић, а још мање Драгољуб Дража Михајловић (1893-1946) који, под притиском про-руског расположења, бива приморан да и сам уђе у значајније оружане

---

¹ Ту, природно, не помињемо Јовановићев есеј "О тоталитаризму" (1952), али с друге стране волели бисмо да узмемо иницијативу и предложимо испитивање материјала које је Слободан Јовановић оставио у лондонском часопису *Порука*, који је уређивао поменути, иначе Слободанов пријатељ и поузданик, Радоје Л. Кнежевић. Можда ће анализа ових Слободанових чланака не само бацити ново светло на њега као научника и политичара, него и променити, бар делимично, и слику коју овде желимо да оставимо.

активности током лета 1941. године, како у Црној Гори тако и у Србији. Тај нови значајан елемент је појава Независне Државе Хрватске и њен геноцидни карактер. Шта чини научник Слободан Јовановић у својој политици у односу на проблем борбе против окупаторских снага, не само немачко-италијанских него и усташких?

Јовановић верује извештајима свог војног министра Михаиловића, утолико пре што њега, Михаиловића, савезничка пропаганда слави током другог дела 1941. и 1942. године. С друге стране, Јовановић посматра другу групу наоружаних снага кроз чисто идеолошке наочаре. Њиховој пропаганди не верује из простог разлога што њу води Совјетски Савез, Коминтерна и њихови подручни органи у свету. Да ли он поступа само политички у томе погледу, ван науке? Или се политички не служи науком, испитивањем свих елемената који се у нашем случају појављују? Изузетно сложена, замршена ситуација и развој из месеца у месец код Јовановића се симплифицира до крајности, тако да ставови председника југословенске владе у Лондону могу да личе на голу пропаганду. Било би неправично ако не бисмо овде признали, као олакшавајућу околност, да Јовановић нема никакве независне могућности скупљања, одабирања и контролисања информација. Британци, с друге стране, не дозвољавају Јовановићу да влада у Лондону непосредно саобраћа са својим министром у земљи, Михаиловићем. Дакле, Слободан Јовановић, како је на једном месту речено, био је свестран научник, склон да завири у сваки кутак друштва, личности и група, док је у политици такорећи свуда заступао "једно упрошћено гледиште", па и у случају отпора у областима Југославије за време Другог светског рата.²

Гледана из историјске перспективе, појава отпора у југословенским областима била би изузетно занимљива, не само за историчара, него и за социолога Слободана Јовановића. Средишта отпора 1941. налазе се у Србији и Црној Гори, као и у хрватској Крајини с већином српског

² Када је ријеч о Слободану Јовановићу и његовом односу према Драгољубу Михаиловићу, мора се водити рачуна о Војном кабинету који је Слободан успоставио, пошто је био заменик Михаиловићу у лондонској влади. Војни кабинет је, дакле, био, у ствари, Михаиловићев заменик. На челу Војног кабинета, од јануара 1942. био је један од завереника државног удара од 27. марта, генералштабни потпуковник Живан Ј. Кнежевић (1906-84), човек изузетних радних способности, али страствен и суфорићан, па је у раду највероватније поступао не као државни функционер у једном кабинету, него као антикомунистички активист. У тој групи млађих завереника треба забележити још једну личност која је била значајна по личним особинама - то је био артиљеријски потпуковник Светислав Вохоска (1904-1967), човек изостреног политичког чула, врло енергичан и борбен. На жалост, Слободан Јовановић није имао великог избора у људима, чак и да је желео да чини избор. С друге стране, било је тешко заобићи људе из завере од 27. марта 1941.

становништва. Михаиловић је придавао и тада Србији сувише значаја, стратешког и геополитичког, иако се тај значај појавио доцније, тек крајем 1944, приликом доласка Црвене армије у Србију, Београд и Војводину, али до тог тренутка, односно до пред крај Другог светског рата, средиште отпора је очевидно Босна.

Питање је колико је уопште Јовановић, или ко у влади, у Лондону знао шта се дешава у погледу развоја отпора. Знало се о грађанском рату, јер су обе стране, и Михаиловићева и партизанска страна, снабдевале своје претпостављене силним обавештењима, делимично нетачним а већином исполитизованим. Вероватно су совјетска и британска обавештајна служба, независно од југословенских партизана и од Михаиловићевих (јадних) обавештајаца, знале за право стање ствари. Вероватно не само због тога, Совјети и Британци дејствују противуречно на тлу Југославије. Британци прекидају везу с Михаиловићем 1943, а Совјети се спремају да успоставе везу с тим истим Михаиловићем почетком 1944. године. Партизанска герила има подршку Совјета од почетка до краја рата, али крајем 1943. добија и британску а потом и америчка помоћ.

Оно што је било битно у развоју отпора, а што није на жалост било доступно Јовановићу, као ни другим члановима владе у Лондону, био је распоред јединица отпора по областима Југославије, као и организацијска снага једног и другог покрета отпора. Партизански се био усредредио на Босну и Херцеговину и гранично на српску Крајину. У том простору створена је, за герилске појмове, изузетно добро организована партизанска војска. Михаиловић није успио да створи војску, изузев у оним областима у којима су га помогле италијанске окупацијске снаге које су, истина, 1943. прешле на страну Савезника. То значи да је Михаиловић имао нешто организоване војске само у Црној Гори и у северној Далмацији. У осталим областима Михаиловићев покрет био је састављен од малих, слабо наоружаних група које нису имале ни јединствену политику нити јединствену команду. Михаиловић је био само њихов симбол, никада стварни војнички, још мање политички, вођ.

Други проблем који се исприсио пред Слободаном Јовановићем и његовом владом, био је проблем односа Хрвата и Срба у владама у Лондону, за време егзила, између 1941. и 1945. Тај однос је био више него бременит већ од првих дана 1918. године. Ако су политичари, као министри Милош Трифуновић (1871-1957) и Милан Гавриловић (1882-1976), могли да своде тај однос на просту једначину српског и хрватског "народа", Јовановић је могао у ту расправу у Лондону да унесе огромно знање историјских, правних и политичких проблема, о којима је иначе расправљао у многим својим есејима и чланцима. Да поменемо само неке: "Фрањо Рачки

и југословенска мисао", "Штросмајерова спољашња политика", "Краљевина СХС" (све објављено први пут 1932).

Иако је Слободан Јовановић, у емиграцији 1941, пред собом имао једног изузетно ограниченог човека међу Хрватима, са сиромаштвом идеја, са дубоким реминисценцијама, какав је био Јурај Крњевић (1896-1988), потпредседник Хрватске сељачке странке и потпредседник владе у Лондону, ипак је ту било и других Хрвата који, ако се нису десолитарисали 1941. с Крњевићем, учинили су то крајем 1944. Дакле, требало је употребити политичку методу декомпоновања проблема, сведених на једноставне елементе, па их онда повезивати у ново сазвезђе. Међутим, у својој расправи о Хрватима у Лондону, у "Записима", Слободан је пишући о Јурају Крњевићу, сводио проблем вођења посебне политике од стране Крњевића само на сепаратизам. Али то није била новина, то траје од 1918. године. Крњевић је у Лондону, како сведочи Слободан, стално Британцима указивао на неправде које су чињене Хрватима после 1918. године. Ту се пак, помиње само једно име, Ситон Вотсон, који се нашим проблемима бавио и пре 1914. Уосталом, све што је објавио Слободан о Хрватима сведочи да је било итекако политичких и сличних неправди према њима после 1918.

Ако Крњевић није био у праву када се гушио у својој фикс-идеји да Срби и ноћу и дању праве планове против Хрвата, то не значи да у Лондону није чињено нешто што се није смело чинити: Крњевић, као и извесни министри Срби, такозвани Југословени, држани су по страни од многих важних догађаја и докумената. Јовановић се бранио неповерењем према тим људима. Али, ако ствари иду дотле, један научник у политици требало је да поступи као научник: да да оставку. Међутим, томе се супростављала, с друге стране, једна српска фикс-идеја: Милан Грол је сам писао да је влада у Лондону без Слободана "једва била замислива".³ Међутим, то није било

---

³ Положај Слободана Јовановића међу Србима у Лондону у неку је руку одговарао положају Јурја Крњевића међу Хрватима. И без њега, од стране Хрвата, тешко је било замислити југословенску владу, јер је било опште уверење да би се она на тај начин делегитимисала као влада целе Југославије. У ствари, слободно размишљајући данас, удаљавањем Слободана Јовановића и Јураја Крњевића из владе вероватно би се доста тога избистрило у односима Срба и Хрвата у лондонској влади. Влада без Слободана, и уз њега Милоша Трифуновића и Милана Гавриловића, као и у исти мах без Крњевића, била би влада "југословенских" Срба и Хрвата, па би можда показала више резултата како у односима између Хрвата и Срба, тако би и њен приступ развоју грађанског рата у Југославији за време окупације могао бити позитивнији. Уверење да владе не може бити без Слободана и без Крњевића, било је једно од наших лондонских предрасуда. Уосталом, ако је Крњевић поседовао партијску популарност у оквиру покрета Хрватске сељачке странке, за Слободана Јовановића се може рећи да је уживао високо уважавање првенствено код школованих људи историчарске и правничке струке. Било је, можда, у извесном смислу,

тачно. У влади Милоша Трифуновића, јуна 1943, Слободан је био само потпреседник, а августа исте године у чиновничкој влади Божидара Пурића Јовановић више није био ни члан владе.

Најдаље од науке Слободан Јовановић је био у посматрању Срба политичара у Лондону, у својој познатој студији "Записи о проблемима и људима 1941-1945". Иако сам наслов опомиње да је реч о два проблема, један о проблемима као таквим, а други о људима који оперишу у процесу развоја проблема, у самом тексту Слободан је све свео на људе - појединце и политичке странке. Слободанов велики критичар, иако је остао до краја емиграције заједно са Слободаном, Милан Грол у том смислу пише у своме "Лондонском дневнику": "Истицали сте увек да ова духовна разбијеност у овдашњем српском кругу потиче од неспособности српских партија да се сложе. Ово објашњење скроз је погрешно". И јесте погрешно, јер сам Слободан пише и о другим неслагањима: о сукобима између патријаха Гаврила и епископа Николаја, између двојице епископа Иринеја и Дионисија, између краља Петра II и његове мајке Марије. Крајем 1944. дошло је и до сукоба између, Крњевића, с једне стране, и његових страначких пријатеља Ивана Шубашића и Јураја Шутеја, с друге.

Дакле, није било речи о политичким странкама Срба као организацијама и програмима, било је дакле више речи о сукобу гледишта два политичка друштва. Сам Јовановић исправно бележи да су, рецимо, два противника из времена пре 1941, у Лондону имали сасвим индентична гледишта према великосрпским тенденцијама не само у влади, него и у администрацији владе у егзилу. Тако су Јово Бањанин (1875-1960), српско-југословенски бард из времена пре 1914, потом после 1929. "режимски идеалист" - како га је назвао у Лондону Радоје Ј. Кнежевић - с једне, и с друге стране Срђан Будисављевић (1883-1968), Бањанинов противник од 1918. до 1941, били на страни "Југословена" у влади. Јовановић с правом не бележи Грола као "Југословена", али признаје да су ова тројица донекле ишла заједно.

Још опасније од овог упрошћавања у погледу политичких странака је било упрошћавање по националној линији. Слободан пише у својим "Записима" да су Хрвати "према Србима стајали као један човек, а Срби су се, као што се види, раздвојили на две групе", на "чисто српско гледиште" и "општејугословенско гледиште". Не улазимо у проблем шта би значило

лакше уклонити, према томе, Слободана Јовановића, него Јурја Крњевића, из лондонске владе.

да су Срби такође, као и Хрвати, иступали " као један човек", поставља се питање да ли су Срби иступали различито зато што им је стало да иступају на тај начин, или је било разлога у историско-политичком развоју. Јасно је, баш на примеру Бањанина и Будисављевића, "Срба пречана", да они сасвим природно страхују од пропасти југословенске заједнице и желе да заштите Србе у Хрватској и Босни. Хрватски проблем је, у том смислу, различит од српског, јер хрватско етничко подручје није у тој мери разуђено као што је то било и остало српско подручје.

Коста Ст. Павловић је написао да је за Слободана Јовановића "политика била другоразредно поље на читавој лепези његових свакидашњих занимања". Ја не знам која су била бројна Јовановићева занимања, али бих рекао да је, осим научног и професорског посла, Слободан Јовановић био сасвим склон професионалном раду једног књижевног критичара.

Политика као занимање није била Слободанова амбиција, бар није била у оној мери у којој се видно казивала. Да ли је било скривене политичке амбиције? Да је било, Слободан би вероватно кренуо у њу много млађи и путем како су политички људи стварни у оно време, на природан начин: од малог ка великом посленику. Међутим, ту стоји једно друго питање на које треба дати одговор, а то је: у којој је мери Јовановићева научност била одлучујућа у његовом политичком раду као човека владе у егзилу у Лондону, јер је то била једина његова практична политичка делатност.

И ту се мора сасвим негативно одговорити. У политици, Јовановић ни једног тренутка није био научник, пошто није био ни политичар, да не кажемо - ни државник. Како је писао Грол, Слободан је "пример једне интелигентне и дубоко ерудицијом испуњене главе која не мери право". Као научник, Јовановић је био наш врхунски научник, "склон да завири у сваки кутак" проблема и личности, друштва и нације, али када је прилазио политичкој делатности - он је то чинио са најупрошћенијим стереотипним гледиштима која су уобичајено долазила од наших малограђанских, политиком осиромашених, средина. Да поновимо нешто што смо написали пре више година, а то је да је Слободан Јовановић дао право грађанства једном националистичком гледишту између два светска рата, чији су заговорници полазили од гледишта или желели да верују да тиме што бране, на свој начин, српске националне интересе, да они аутоматски бране и интересе југословенске заједнице. Такво гледиште у једној вишенародној држави било је антиплуралистичко и морало је *ipso facto* да утиче и на политички антиплурализам. Међутим, сва мудрост једне цивилизације и једне политике је баш у томе да се сагледа сложеност проблема, да се извлачи из уп-

рошћености и да се траже ефикасна и ефективна решења на основу сложености и плурализма.

Слободан Јовановић је у својој научној, односно публицистичкој делатности, од 1894. до 1958. године, много учино и у популаризовању историје и науке, а да није у исти мах смањивао разину рационалности аргумената, није унижавао свој научни стандард. У политици је он, у ствари, радио супротно: он је с висина научних дисциплина и обилате књижевне критике падао, не зато што је политика нижа врста јавне делатности, већ вероватно због тога што су се ту ишчилила његова не богата политичка уверења која су у време другог светског рата погађала наш међунационални проблем.

Кад је, пак, реч о политици, о политичким уверењима, ваљало би вероватно указати на један од његових првих списа који нису објављени раније, а то је његов студенски рад о демократији, који је сад објављен у *Сабраним делима*, штампаним 1991. године у Београду. Јовановић је ту сасвим резервисан према демократији као филозофији и систему, он посебно наглашава став да демократија није спојива са монархијом, али се изричито не изјашњава ни о монархији ни о демократији. И ту, као и у његовом есеју "О тоталитаризму", продире његово механицистичко схватање о друштву и о системима.

Тешко би се могло рећи, како бива у досеткама, да наука није ништа изгубила зато што се у последњих седамнаест година живота Слободан Јовановић "бавио политиком", нити да је политика добила тиме што је Слободан ушао у њу "на велика врата". Наука није ништа изгубила, то је тачно, али се показало да он лично, као научник, није помагао у политичкој радњи, онако како је то полазило за руком Стојану Новаковићу (1842-1915) или Миловану Миловановићу (1863-1912). Истине за вољу, тешки проблеми другог светског рата и проблеми светске совјетске револуције превазилазили су снаге једног малог народа, чак и кад је реч о научнику и просветитељу Слободану Јовановићу.

*

Следећи мисао Франсоа Митерана, који је рекао за Де Гола да је "његова личност вредела више од његовог дела", за Слободана Јовановића би се могло рећи да његово дело и његову појаву у нашем просветитељству не треба никако доводити у сумњу због његове неуспешне политичке делатности за време једног несрећног рата какав је наш други светски рат.

Немогуће је у овом нашем размишљању о Слободану Јовановићу као научнику, који је у своје позно доба, стицајем прилика, ушао у политички живот, и то у најтежим часовима једне земље која се нашла у рату, а њена влада у егзилу, не осврнути са на недоличну, дивљу, типично тоталитаристичку пропаганду против Слободана Јовановића у новом револуционарном, потом тоталитарном и полицијском режиму такозване нове Југославије након 1945. године. Познато је да је Слободан Јовановић био осуђен, у одсуству, на 20 година неслободе с губитком грађанских права, од стране револуционарног суда 1946, када се судило и Драгољубу Дражи Михаиловићу, као и многим потпуно различитим личностима које су све одреда оптужене и осуђене за сарадњу са окупатором. Таква пресуда, иако не оправдана, разумљива је у времену које се и није старало о праву и правди, него о освети и то над људима који су били потучени и на тлу земље и у међународној политици, а у Слободановом случају, као и у случају многих других - нису уопште били у земљи, већ у Лондону, иако су били осуђени за сарадњу са окупатором, односно нацистичком Немачком...

Ваљало би овде забележити неке појединости из текстова који су објављени у *Сабраним делима* Слободана Јовановића, издатим 1991. у Београду, а које су писали корифеји режимске пропаганде из 1946, а који, узгред, нису били из првих редова ни партизанске ни политичке борбе. Чувени стаљинист и "информбировач" Радован Зоговић, иначе песник, назвао је Слободана Јовановића "мрачњачким историчарем", "шестојануарским историчарем", "шестојануарским законодавцем", "једним од зачетника и руководилаца четничке сарадње са окупатором".

Ако се терминологија једног песника не може убројати у нешто "ново" оног времена, прочитајмо што пише Никола Петровић, такође један од "режимских идеалиста" оних времена: "Тешко би било наћи, чак и у светској (?) историографији, дела у толикој мери прожета антихуманизмом и култом хероја, још теже историчара који су с таквим потцењивањем и цинизмом говорили о сопственом народу, као што је то случај код Слободана Јовановића". Чувени хедониста међу књижевним критичарима, којег је предратна опозиција подржавала, Милан Богдановић пише да се Слободан Јовановић био спустио "на овако ниске и нечисте гране", али се зато некада, пред 1941, "у отворену реакцију чувао да се загази". Слободан је за Богдановића "Дворски човек кад земља нема више двора" и "адвокат једног краља без престола". И тако даље.

Данас, кад су сви списи Слободана Јовановића објављени, и они пре 1941, и они из ратног периода у Лондону, и после рата у истом граду у доба емиграције, када је објављена чак и сва библиографија - може да се замсли какви су то "бедаци" били Зоговић, Петровић и Богдановић, да не поми-

њемо низ других пропагандиста оног времена. Док пишемо ове редове, не можемо да се зауставимо на проблему који се стално јавља код нас, на проблему кризе интелигенције. Склони реализму и социолошком посматрању наших посебних проблема, рекли бисмо да ми интелигенцију, у смислу европске интелигенције која се развијала аутохтоно, и то вековима, немамо нити смо је имали. Увек је наша такозвана интелигенција била "подржављена" и "популистичка", служила другима а не себи и друштву. Ако су се нека имена усправљала у свом времену, она су појединачна и не чине никакву ни духовну ни сталешку формацију.

Слободан Јовановић и многи који су га критиковали, међу којима и често помињани Милан Грол, увек су желели да се створи заматак једне интелигенције, отпорне текућем политичком и другом злу, али и отпорне нарочито на све предрасуде, и с лева и с десна. Ту је важно још нешто: права интелигенција уме да осети потребу да своју артикулисану критику дигне на највиши ниво, а не да је "обогаћује" клеветама, игноранцијама, мржњама и осветама, све у служби или у славу тренутно дате власти. Догод је интелигенција, у својој мисли и делатности, везана за дату власт - без обзира на дарове и успехе које ниже - није интелигенција. Оно што је несвесно рекао Милан Богдановић против Слободана Јовановића, да се чувао да не загази у "реакцију", то је битно: његови егзекутори нису се чували, у служби режима загазили су у ондашњу режимску реакцију. А дело Слободана Јовановића, као научника и просветитеља, остало је велико, једно од највећих у нашој српској историји.